

10. ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6.
11. ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4.
12. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 1.
13. ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 8.
14. Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2734. – Оп. 1. – Спр. 7.
15. ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 86.
16. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.Р-2293. – Оп. 1. – Спр. 1.
17. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р-1520. – Оп. 19. – Спр. 4.
18. ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 6.
19. ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 6.
20. ДАДО. – Ф.Р-2567. – Оп. 1. – Спр. 1.
21. ДАКО. – Ф.Р-2003. – Оп. 1. – Спр. 9.

О.С. Горбатюк

ДЕСЯТИРІЧНИЙ ПЛАН БУДІВНИЦТВА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ В УРСР (1951–1960 рр.)

Інтенсифікація роботи агропромислового комплексу у значній мірі залежить від технічного забезпечення усіх виробничих процесів. Сучасне трудовітство виробництво неможливе без широкого застосування електроенергії для автоматизації виробничих процесів. Масштабну розбудову мережі електропостачання українського села було розпочато лише у повоєнну добу. Дослідження процесу електрифікації села цього періоду має відповісти на запитання щодо закономірностей розподілу потужностей електромережі, визначити його основні переваги та недоліки.

Темі електрифікації української економіки присвячено ряд праць радянської історіографії [1, 2]. Проте слід відзначити не критичне ставлення тогочасних дослідників до поставлених проблем. У зазначених роботах акцентується увага насамперед на вагомих успіхах у справі електрифікації села в радянський період вітчизняної історії, натомість автори, як правило, оминають увагою найбільші труднощі, якими супроводжувався цей складний процес. В українській історіографії тема електрифікації вітчизняної економіки, зокрема її агропромислового комплексу досліджені на недостатньому рівні. Проблема розглядається переважно в контексті загального розвитку реформ, що проводилися у сільському господарстві [3, 4, 5].

Метою пропонованої статті є аналіз десятирічного плану побудови електростанцій в Українській РСР. Автор ставить завдання з'ясувати рівень електрифікації економіки УРСР на кінець 1940-х рр., визначити основні напрямки програми 1951–1960-х рр. та проаналізувати, яке місце в ній відводилося агропромислового комплексу.

До початку Великої Вітчизняної війни колгоспами та МТС України було збудовано приблизно 3 тис. сільських установок загальною потужністю 75,6 тис. кВт, близько 15 тис. км ліній електропередач, встановлено близько 5 тис. електродвигунів, близько 4 тис. сільських населених пунктів користувалися електроенергією, 1311 колгоспів використовували електроенергію для сільськогосподарського виробництва. За роки війни значний потенціал електроенергетики було знищено – 113 гідроелектростанцій, 16 підстанцій, 1616 моторних установок, 120 тис. свіглоточок. Звичайно, що в перші

повоєнні роки можливості держави по відбудові села були обмежені. Так, в 1945–1946 рр. електрифіковано лише 586 колгоспів, 40 радгоспів, 147 МТС, 19 МТМ і 12 ремонтних заводів УРСР [6, с. 115].

Й. Сталін у промові на зібранні виборців Сталінського виборчого округу Москви 9 листопада 1948 р. зазначив: „Що стосується планів на подальший період, то партія збирається організувати потужний підйом народного господарства, який би дав нам можливість підняти рівень нашої промисловості, наприклад, втричі в порівнянні із довоєнним рівнем... на це піде принаймні три нових п'ятирічки, якщо не більше”. У відповідності із цим загальне збільшення об'єму валової продукції промисловості УРСР у 1960 р. мало збільшитися у 2,5 раза в порівнянні із 1948 р. [7, 452].

Особливо великого значення електрифікація набувала в процесі розвитку сільського господарства. Досвід передових електрифікованих колгоспів і радгоспів підтвердив велику економічну ефективність електрифікації сільського господарства. Переведення на електроенергію в колгоспах стаціонарних виробничих процесів скорочувало затрати праці в продуктивному тваринництві на 50%, а в сільському господарстві загалом на 30% і більше [8, 248]. Зокрема, електрифікація водопостачання на тваринницькій фермі дозволяла підвищити продуктивність праці у більш ніж 160 разів. Електроділки давали зростання продуктивності праці у 5-6 разів. Не менш ефективним ставала електрифікація для підготовки кормів, первинної переробки молока, для внутрішньофермерського транспорту і особливо для трудовітких вантажно-розвантажувальних робіт у тваринництві. Широкого застосування набувала електроенергія у нагріванні води, інкубації, обігріву теплиць та парників. Електроенергія знаходила також застосування у процесах знищення шкідників у зерні шляхом його прогрівання високочастотним струмом [9, 22]. За допомогою електромоторів механізувалися такі виробничі процеси як молотьба, очистка і сортування зерна, силосування кормів, роботи в ремонтних майстернях, на млинах, на розпилюванні лісу тощо [10, 113].

Важлива роль у інтенсивній розбудові промислового потенціалу СРСР загалом, і України зокрема, відводилася збільшенню потужностей вітчизняної електроенергетики. Між тим, на початок 1949 р. потужність усіх електростанцій УРСР складала 2190 тис. кВт. Це складало 84,4% довоєнних потужностей. В той же час виробіток електроенергії за 1948 р. складав 9090 млн. кВт/год чи 75% від рівня довоєнного року. Отже, проблема електрифікації українського села полягала не лише у нарощуванні потужностей, але й відновленні довоєнних.

В УРСР нараховувалося 6446 електростанцій, із яких 20 належали до районних електростанцій міністерства електроенергетики потужністю 1383 тис. кВт, 256 були комунальними електростанціями потужністю 133 кВт, 2147 – промисловими потужністю 534 кВт, 219 – транспортними електростанціями потужністю 39 тис. кВт, 3342 – сільськими електростанціями потужністю 77 тис. кВт і 469 – це інші електростанції, загальна потужність яких становила 23 тис. кВт. [7, 449].

Порівняння вищенаведених показників чітко свідчить, що потужність сільських електростанцій залишалася вкрай низькою. Тому електрифікація сільського господарства республіки мала б належати до числа пріоритетних у планах на наступне десятиріччя.

Слід також зазначити, на кінець 1948 р. для виробництва електроенергії недостатньо використовувалися перспективні й дешевші гідроенергія та місцеве тверде паливо. Так, питома вага ГЕС у 1948 р. становила лише 14,4% від загальної потужності усіх електростанцій України. Гідроелектростанції виробляли 12% зальної кількості електроенергії, а електростанції на торфї та на бурому вугіллі ще менше – відповідно 0,2% та 0,03% від загалу. В той же час електростанції, які працювали на привізному кам'яному вугіллі виробляли 38%, на газі – 4,3% і на нафті – 3,3% електроенергії [7, 450].

Між тим, багаті енергетичні ресурси річок та місцевого твердого палива могли бути ефективно використані для подальшого розвитку електроенергетики республіки. Так, фахівцями наприкінці 1940-х рр. загальні реальні гідроенергетичні ресурси України були обчислені в 15,7 млрд. кВт/год. Передбачалося, що лише на 434 малих річках можна було збудувати 2765 ГЕС із загальною потужністю 501,8 тис. кВт та річним виробітком 2,5 млрд. кВт/год. Виявлені ресурси місцевого твердого палива склали теж не малі перспективи розробки. Наприклад, промислові відходи збагачувальних фабрик і штиб – 51 млн. т при потребі в 20 млн. т, промислові запаси бурого вугілля – 672 млн. т, промислові запаси торфу обчислювалися в 1800 млн. т, що загалом дозволяло збудувати електростанції на загальну потужність 10 млн. кВт [7, 451].

Разом із тим на селі на кінець 1940-х рр. відчувалася гостра потреба в кам'яному вугіллі та особливо в мазуті, що використовувалися головним чином у міських промислових центрах. Тому перспективним був розвиток мережі сільських гідроелектростанцій. Саме через брак інших джерел енергії вони набули певного поширення. Так, у 1950 р. працювала 891 сільська ГЕС загальною потужністю 28 тис. кВт (збільшилась проти довоєнного часу в 3,5 рази) [11, 123 – 124].

Важливим чинником, що впливав на планування електрифікації, було те, що темпи розвитку електроенергетики значно поступався загальному темпу розвитку народного господарства республіки. В той час як продуктивність промислового виробництва в цілому по УРСР досягла довоєнного рівня, то виробництво електроенергії – лише 75-відсоткового [7, 449].

Порівнюючи рівень розвитку електроенергетики по областях УРСР, слід насамперед відзначити, що дефіцит електроенергії відчувався найбільше у Харкові, Одесі, на Донбасі, у Львові, Чернівцях, Вінниці. Загалом у Західній Україні та на Правобережжі було зосереджено 380 тис. кВт, що складало лише 17,4% загальних потужностей електроенергетики республіки. Звичайно, що це значно стримувало промисловий розвиток цих регіонів, а тому електрифікація сільського господарства у цих регіонах ще більше затримувалася.

Згідно з планом, загальна потреба народного господарства в електроенергії в 1960 р. із урахуванням потреб промисловості, комунально-побутових потреб населення, зрощення сільськогосподарських земель і електрифікації сільського господарства визначалася у розмірі 38,4 млрд. кВт/год. При цьому загальне виробництво електроенергії із урахуванням втрат і витрат на особисті потреби електростанцій у 1960 р. визначалася в 45 млрд. кВт/год., тобто мала зрости у п'ять разів у порівнянні з 1948 р. Цікавим є передбачуваний розподіл виробленої електроенергії відповідно до видів електростанцій. Так, передбачалося, що 88% електроенергії вироблятиметься об'єктами міністерства електростанцій, 4,1% – комунальними електростанціями міністерства комунального господарства, 4,3% – сільськими, 2,8% – промисловими, 0,8% – транспортними електростанціями [7, 454]. Перспективи розвитку тих чи інших електростанцій чітко демонструються цифрами запланованого збільшення потужностей. Так, не дивлячись на загальний невеликий відсоток виробленої електроенергії, сільські електростанції до 1960 р. мали б збільшити свої потужності у 7,9 рази в порівнянні із 1948 р., тоді як інші значно менше: електростанції міністерства електростанцій – в 4,4 рази, комунальні електростанції – в 3 рази, промислові – в 3,1 рази, електростанції шляхів сполучення – в 1,8 рази. Навіть потужність ГЕС було заплановано збільшити лише в 3,7 рази [7, 454]. Отже, надання переваги в господарських планах розвитку електрифікації сільського господарства є очевидною.

Дійсно, проект десятирічного плану будівництва електростанцій в УРСР передбачав широку електрифікацію сільського господарства. До 1960 р. намічалася електрифікувати 24,5 тис. колгоспів республіки, що складало 88% від загалу. Так, найменший рівень електрифікації було заплановано в Одеській та Сумській областях – лише на 65%. У ряді областей було заплановано електрифікувати 80% колгоспів, зокрема в Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Чернігівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій. У Харківській та Херсонській областях заплановано забезпечити електроенергією 90% колгоспів. У інших 13 областях мав бути забезпечений 100-відсотковий рівень електрифікації колгоспів. Таким чином, пересічно по областях України за десять років повинно було бути електрифіковано 88% колгоспних господарств [7, 473]. Такі плани ні в якому разі не пояснювалися дискримінаційним ставленням влади до окремих регіонів України, а рівнем їхньої електрифікації на початок 1950-х рр.

Залишені без електроенергії колгоспи, радгоспи й МТС республіки передбачалося електрифікувати в найближчі 2-3 роки. Цим самим схильні до складення випереджаючих планів радянські економісти заклали у проекті перевищення на 12% рівня електрифікації сільського господарства, поданого Міністерством сільського господарства СРСР [7, 459].

Нерівномірність розподілення наявних на початок 1950-х рр. потужностей сільських електростанцій враховувалися у проекті

необхідністю приєднання сільських споживачів до енергосистем промислових і комунальних електростанцій. Особливо актуальний такий крок був в південних та південно-східних областях України, в яких місцеві енергоресурси були або відсутніми, або ж недостатніми. Так, в Донбасі розміри таких приєднаних потужностей були заплановані в розмірі 600 тис. кВт, у Подніпров'ї – в 305 тис. кВт [7, 459].

Загальний об'єм капіталовкладень для здійснення робіт по виконанню плану будівництва електроенергетичної системи в УРСР на 1951 – 1960 рр., включаючи витрати на будівництво електростанцій і електроліній складав, 36 млрд. крб. Держава, намагаючись залучити додаткові кошти на електрифікацію, широко залучала й кошти колгоспів. Але останні йшли переважно на будівництво сільських електростанцій. Зокрема, десятирічним планом від колгоспів передбачалося отримати 5,4 млрд. крб. [7, 460].

Отже, намічена на 1951 – 1960 рр. програма будівництва електростанцій підпорядковувалася меті інтенсивного розвитку економіки УРСР. Важливе місце в цій програмі належало розвитку електроенергетики на селі. Проте зведені потужності передбачалося використовувати насамперед для виробничих потреб колгоспів та радгоспів, і в другу чергу для побутових потреб населення.

1. Ілляшенко Я.Є. Волинь за 25 років. – Львів, 1964.
2. Баранов В.Т. Комплексное энергоснабжение колхозов Украины на базе местных топливных ресурсов. – К., 1954.
3. Лубко І.М. Реорганізація машинно-тракторних станцій та її соціально-економічні наслідки в Україні (1958 – 1964 рр.) // Вісник Черкаського університету. Вип. 33. Історичні науки. – Черкаси, 2002.
4. Романюк І. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ ст. – Вінниця, 2005.
5. Лісовська О.В. Комплексна механізація та автоматизація сільського господарства УРСР – одна з основних умов зміцнення матеріально-технічної бази села (1960-ті роки) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.
6. Дячєва Е.С. Борьба Коммунистической партии Украины за восстановление и дальнейший подъем колхозного производства в годы четвертой пятилетки (1946–1950 гг.). – Х., 1955.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5755.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 1287.
9. Олексенко С. Ширше застосування електроенергії в колгоспно-радгоспному виробництві // Комуніст України. – 1959. – №9.
10. Развитие социалистического сельского хозяйства Черкасщины, 1917 – 1985: Сб. документов и материалов. – Днепропетровск, 1986.
11. Литвин В.М. Україна в першому повоєнному десятилітті (1946 – 1955). – К., 2004.

Н.В. Горло

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ У ПЕРІОД БУДІВНИЦТВА ДНІПРОВСЬКОГО ГІДРОКАСКАДУ (50-70-ті рр. ХХ ст.)

На сучасному етапі розвитку техногенного суспільства все більшого значення набуває дослідження ролі людського фактору у соціально-економічних перетвореннях. Нині реалізація багатьох державних заходів в соціально-економічній сфері ставить на порядок денний питання про співвідношення індивідуального (особистого) та державного (загального) інтересу. Схожа проблема мала місце у період розгортання гідроенергетичного будівництва в Україні.

Довгий час предметом наукового інтересу були концептуальні засади радянського гідробудівництва, що виражалося у пріоритетному дослідженні планів і проектів, які давали уявлення про масштаби, темпи, вартість будівництва, потужність гідровузлів, вартість виробленої електроенергії. За цими даними на другий план відійшла звичайна людина – пересічний мешканець придніпровського села або міста, який змушений був переселятися з зони затоплення і таким чином виявлявся мимоволі залученим у процеси, пов'язані з реалізацією масштабних планів гідробудівництва. У 1990-ті рр. ряд питань, пов'язаних з особливостями організації переселення та господарського влаштування переселенців, вивчали П. П. Панченко, В. А. Шмарчук [1], С. М. Тимченко [2] та інші науковці, однак влаштування пільгових категорій населення залишалося поза увагою дослідників. Автор статті ставить за мету дослідити особливості переселення пільгових категорій населення у період будівництва Дніпровського гідро каскаду (50-70-ті рр. ХХ ст.). Предметом запропонованого дослідження є з'ясування особливостей переселення пільгових категорій населення у період будівництва Дніпровського гідрокаскаду у 50-70-ті рр. ХХ ст. Вивчення зазначеної проблеми дозволить визначити місце людини, її особистих потреб і інтересів у грандіозних планах гідробудівництва.

За радянським законодавством до пільгових груп населення входили інваліди Великої Вітчизняної війни, інваліди праці, пенсіонери, люди похилого віку, сім'ї загиблих воїнів Радянської Армії і Військово-Морського флоту. Більшість населення, яка зараховувалася до пільгових категорій, проживала у сільській місцевості. Списки пільгових груп населення складали сільради і райвиконкоми, однак представники влади іноді включали у них сторонніх людей. Наприклад, у Черкаському районі Черкаської області (Кременчуцька ГЕС) у списках пільговиків 3/5 прізвищ складали громадяни, що не належали до пільгових категорій. Заступник голови райвиконкому причину складення неправильних списків пояснив тим, що у них багато бідних сімей [3, 91]. Гуманні наміри керівництва цілком зрозумілі, але такі дії вважалися порушенням букви закону, до того ж у списки могло потрапити багато випадкових людей, зовсім не бідних.

Представники пільгових категорій переселенців отримували за свою садибу компенсацію за тими ж правилами, що й інше населення. Виплаті компенсації передували такі заходи, як інвентаризація та оцінка. Метою інвентаризації було визначення будівель і споруд, які підлягали перенесенню, та облік зелених насаджень. На основі інвентарних карток, у яких фіксувалися результати обстежень, здійснювалася подальша оцінка садиб і насаджень.